

UNIVERSITATEA BABEȘ – BOLYAI CLUJ – NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ: „ISTORIE, CIVILIZAȚIE, CULTURĂ”

ATITUDINI CIVICE SI IMAGINEA IMPERIULUI OTOMAN
IN SOCIETATEA TRANSILVANEANA,
IN PERIOADA PRINCIPATULUI
(1541-1688)

=REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT=

Coordonator științific,
Acad. Prof. Univ. Dr. Nicolae EDROIU,

Doctorand,
RĂCHITĂ Ghe. căs. ASLAN Margareta

2010
Cluj-Napoca

Cuvinte cheie:

Transilvania, cronici, imagistică, Imperiul Otoman, fatalism biblic, epoca premodernă

Rezumatul tezei:

În urma acestei cercetări, am reușit în linii mari să urmez planul pe care mi l-am propus, chiar dacă, trebuie să recunosc, există aspecte pe care nu am reușit să le abordez așa cum aș fi dorit.

Totodată, încă din primele rânduri aș dori să cer scuze cititorului pentru topica frazelor, care poartă amprenta ultimilor 15 ani din viața mea, petrecuți aproape în întregime în Republica Turcia. Alături de acestea caracterele din ortografia turcă mi-au îngreunat foarte mult redactarea în limba română, pentru ale cărei diacritice lipsă, pe care mi-a fost imposibil să le corectez în întregime, îmi cer iarăși scuze.

Încă din timpul cercetărilor efectuate pentru elaborarea lucrărilor de Licență și de Disertație, câteva subiecte mi-au captivat interesul spre a le cerceta, deoarece puțin relatate studiate sau aproape deloc în lumina prin care le vedeam eu. Astfel în cadrul acestei teze, am considerat că aș putea să-mi aduc aportul în temele alese, teme cărora deși sunt deosebit de vaste, interesante și captivante în aceeași măsură, din păcate nu le-am putut acorda o cercetare dintr-o perspectivă globală și sintetică. Pe viitor intenționez să reiau fiecare capitol al tezei și să mai introduc unele adăugiri ce simt eu că ar mai fi necesare.

Deoarece capitolele tezei aveau nevoie de apelul la cronistica medievală, am apelat în special la cronicile inedite, folosindu-mă de cunoștințele mele paleografice de maghiară și latină, însușite în cadrul cursurilor speciale universitare cu concursul regretatului Prof. univ. Dr. Tonk Sandor și stimabilei D-ne cercetător Dr. Susana Andea, și a celei de paleografie româno-chirilică oferite de Acad. Prof. Univ. Dr. Nicolae Edroiu. Nu în ultimul rând, într-o oarecare măsură am putut să mă folosesc și de studiile speciale universitare de introducere în paleografia osmană, însușite de la Prof. Univ. Dr. Călin Felezeu. După pregătirea pe care mi-am format-o în studiul cronicilor cu acești renumiți mentori, mi-a fost mult mai ușor să aprofundez cercetările pe manuscrise.

M-am folosit și de apelul la cronicile editate, mai ales la cele editate din limba germană, pe care nu o stăpânesc, iar pentru cele editate din maghiară în română am preferat să rămân pe manuscrisele originale, în măsura posibilă dată de accesul la manuscris, deoarece efectul informației este cu totul altul într-un manuscris față de o carte. Aceste fonduri le-am găsit la Arhivelor Naționale Direcția Județeană Cluj , la Biblioteca Centrală Universitară Lucian Blaga din Cluj-Napoca, secția colecției speciale și la Biblioteca Academiei Române filiala Cluj-Napoca. Nu am neglijat nici studiul cărților vechi sau al documentelor. Cercetarea mi-a fost îngreunată de faptul că aceste subiecte sunt atât de deosebite prin forma imaginii și a conținutului efectiv unul de celălalt, încât a trebuit să mă limitez deocamdată la o perspectivă analitică de ansamblu.

Principalul obiectiv a fost acela de a utiliza într-un mod cât mai amplu posibil materialul cronicic abundent pe perioada secolelor XVI-XVII, greu accesat în istoriografia română , pentru a vedea modul în care istoricii timpului (simplii cronicari de fapt) construiesc imaginea lumii în care trăiesc. Bineînțeles, am ales câteva teme majore, provenite dinspre istoria politică, teme care concentrau în jurul lor un aflux de atenție din partea contemporanilor: imaginea Imperiului Otoman și a autorității sultanale, imaginea principilor țării Ardealului, cazul particular al călugărului Martinuzzi ca studiu de caz al modului în care echilibrul politic se reflectă obiectiv sau nu în cronică. Nu în ultimul rând, o scurtă digresiune pe tărâmul construcțiilor identitare premoderne aduce în fața ochilor cititorilor chestiunea (cu reverberații în contemporaneitate) a nașterii identității transilvane.

Am dedicat un precapitol **Istoriografiei temei**, unde pe lângă referiri la fiecare sursă ce mi-a folosit, am partajat cronicile folosite după limbile în care au fost redactate, având cronici în limba maghiară, latină, germană și chirilică.

În capitolul I: **Imaginea Imperiului Otoman în cronicile transilvănene**, principalul obiectiv a fost acela de a oferi o perspectivă globală și sintetică asupra imaginii alterității otomane.

Modul în care au fost percepuți otomanii în mentalul colectiv al societății transilvănene, cauza și modificările de percepție pe care s-au bazat și când au intervenit, au constituit o adevărată provocare. Amalgamul de sentimente umane ce

au zugrăvit imaginea otomanului, a oferit o imagine de excepție, probabil unica pentru imaginea Imperiului otoman, perceputa de vreun stat creștin aflat sub suzeranitatea sa, amprenta puternic de Protestantism și de curentele identitare ce străbăteau Europa în Premodernism.

Încă de la începutul capitolului, am considerat necesar să fac o incursiune în problema cronisticii transilvănene, să expun în ce măsură a reușit viața cronicarului să amprenteze opera sa, am găsit necesară o expunere a genurilor manuscriptelor și o analiză și descriere a lor. De exemplu, se cunoșteau destul de puține date despre ce ar fi un calendarium, baza informativă a cronistului premodern. Toate aceste informații mi s-au părut esențiale pentru a înțelege mult mai bine poziția cronistului față de imaginea otomanului receptată. Din acest considerent, vorbind despre cronicarul transilvănean și opera sa, am redat în cadrul formării personalității cronistului ca fiind hotărâtoare etapa copilăriei, etapa studiilor și etapa maturității. În etapa copilăriei, modelarea ființei cronicărești are loc prin intermediul familiei, prin receptarea istoriei familiare, încadrarea în spațiul teritorial și social, și în spațiul temporal cu trăsăturile politice proprii. În etapa studiilor are loc metamorfozarea adolescentului cronicar, ce este de asemenea esențială poziției pe care o va adopta față de alteritatea otomană prin amprenta politică și al mentalului social al locului unde își urmează educația, fie în țară sau străinătate. Etapa maturității este cea care desăvârșește percepția cronistului. Aici factorii esențiali sunt funcția, alianța matrimonială, religia pe care este liber să și-o aleagă, facțiunea politică, cercurile pe care le frecventează, călătoriile întreprinse. Vorbind despre importanța manuscriptelor, am analizat și tipul acestora, cronică, cronică rimată, cântece istorice, calendariumurile, efemeridele sau diariumurile, memorialistica, cronologia, scrisorile, informațiile de ziar, testamente, analiza importantă pentru a cunoaște ordinul informației redată despre otoman: oficială sau de curte, sau chiar personale ori eroice. Modalitatea de concepție, prin apelul la sursele scrise: Bonfini sau Thurosi în special, filosofii antichității, Sfânta Scriptură; sau sursele orale prin memoria colectivă au fost și ele explicate prin latura informației ce o oferă în ce privește otomanul. Poziția cronistului pe scena Principatului în Premodernism față de elementul turc, am impartit-o ca martor secund și martor ocular al timpului său.

Ca martorul secund se baza pe compilații și sinteze, ca martor ocular, percepea imaginea otomanului în timpul în care a trăit, putând fi direct sau indirect poziționat, chiar direct prim și direct secund în funcție de cât de implicat era în momentul descris. De exemplu, solia transilvană de la Buda din mijlocul unei lupte, ca martor direct prim, oferă o informație mult mai prețioasă decât un oștean din tabăra ca martor direct secund, sau decât un locuitor ce era în acel moment în Transilvania, deci martor ocular indirect al timpului istoric trăit. Am împartit în 5 grupe cronicarii din Principat, în funcție de timpul trăit și în care a redactat, astfel:

1. Cronicarii până spre sfârșitul secolului XVI,
2. Cronicarii din timpul luptelor antiotomane (sf. sec. XVI - înc. sec. XVII)
3. Cronicarii din Transilvania până la 1657
4. Cronicarii de după expediția lui Rakoczy II în Polonia
5. Cronicarii din Marele Principat al Transilvaniei

Mai apoi, după analiza unor cronicari, am încercat să realizez o sinteză a imaginii societății otomane, a sultanului, a stăpânirii otomane prin subclasificările cerute: otomani și tătari. Situația robilor a fost tratată în paralel cu subiectul, dar și într-un scurt subcapitol aparte.

Dacă documentele vremii vin să ne schițeze o imagine rațională, cronicile per ansamblu, ne poartă într-o simbioză a analogului prevalent cu raționalul. În primul rând nu trebuie trecut cu vederea că în urmă cu aproape un secol de la formarea Principatului, pe teritoriile intrate în posesie otomană de acum, Țara Ungară și Țara Transilvană, pe atunci Regatul Ungar și Voievodatul Transilvaniei, întâlneam figura legendară a lui Iancu de Hunedoara, cinstit în întreaga lume creștină datorită spiritului său de conducător de cruciadă îndreptată împotriva lumii otomane. Din strat avem o moștenire în memoria socială a unei imagini cumplite. Însă ținând seama că această cruciadă avea la bază pe lângă lupta contra otomanului și lupta împotriva musulmanului, atitudinea este de înțeles. Suprapunerea imaginilor alterității musulmane peste imaginea otomanilor a determinat ca marele tablou zugrăvit deja în memoria trecutului să se redimensioneze.

Europa aflata în fața pericolului otoman, timp de patru secole, încă din 1354, oferea posibilitate fiecărui monarh ce urmarea să-și făurească superioritatea, să folosească ideea de „unitate” a Europei în fata pericolului turcesc, prin reprezentanță și luptă.¹

Deși problema constituirii Principatului este notata de istoriografia maghiara ca și o continuare a statului ungar după pierderea de la Mohacs și ca o bază de refacere a sa, în secolul XVII în cadrul existentei individualității proprii,² în ce privește imaginea alterității vom simți unele deosebiri ce îi vor da o amprenta unică atât față de imaginea percepută de maghiarii din Ungaria, cât și de românii din Țările Române.

Imperiul otoman este privit destul de lax și cu mai multă înțelegere decât ne-am aștepta din partea unor creștini fervenți, în niciun caz atât de sumbru pe cât s-ar fi put crede. Dacă o mai bună cunoaștere a otomanilor și a societății lor are rolul de a înmuia spiritele creștinilor transilvăneni și uneori îi face să renunțe chiar la apelativele de „păgâni”, unele obiceiuri sultanele, ca de exemplu succesiunea, creează un adevărat șoc. Maleabilitatea transilvănenilor e dată de unele exemple cum ar fi: căsătoriile cu cetățeni renegați, ce nu ar fi fost posibile într-o societate foarte închistată, acceptarea de către unii a islamului, caz restrâns dar existent (cazul unui clujean, cazul lui Ibrahim Mutefferica, cel care va da tiparul otomanilor cu litere osmane, ori cazul ginerelui cronicarului Nagy Szabo Ferencz).

Imaginea alterității otomane este percepută diferit pe spațiul Transilvaniei în comparație cu cea percepută în Țările Române sau chiar în eyaletul de Buda.³ Imaginea otomanilor a fost degradată datorita poziției Țărilor Române în prima linie a luptei anti-otomane, dar și în sistemul otoman.⁴

Factorul decisiv ce oferă o altă nuanță de percepere este dat de influența religioasă protestantă în primul rând, care prin permanentele asemănări făcute cu poporul Israelului

¹ Halil Inalçık, *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkileri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, p.215

² Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, ed. Enciclopedica, București, 1997, p. 18

³ S. Takats, *Macaristan Türk Aleminde Çizgiler* (Cronicari ai lumii turce din Ungaria), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992, p. 13.

⁴ C. Felezeu, *Imaginea societății otomane*, p. 65.

își substituie în acest fel starea și se consideră predestinată pedepsei otomane, după modelul pedepsei evreilor de sub regii asupritori. Dacă Regatul Ungar a fost pedepsit la pieire de divinitate pentru păcate și idolatrie, transilvănenilor li se mai acordă o șansă, sub stăpânirea străină, sub care trebuia să se îndrepte. Acest fatalism are o nuanță particulară în cazul de față, este un fatalism biblic. El poate avea însă doi poli de percepere, cel pozitiv și cel negativ. În cel negativ, ce se remarcă mai ales în timpul degringoladei forțelor creștine, fiind cunoscut nouă prin cântecele vitejești, imaginea sultanului este asemănată cu cea a conducătorului păgân din Biblie, Sennacheribet. Este polul care se aseamănă reacțiilor anti-otomane doar că până și explicațiile sunt date cu asemănări biblice.

Dar nu toți cronicarii recurg la paralele biblice în text. Cântecele de vitejie de la cumpăna veacurilor XVI-XVII reprezintă percepția, viziunea societății din zona respectivă, însă se ține cont și de locul unde se afla cronicarul când s-a întâmplat momentul. Spre exemplu, Sepsi Laczko Mate, cel ce transpune literar cântecul, a trăit în acel moment în regiunea Tokaj, poziționat chiar pe lângă linia Tisei. Însă după evaporarea încrederii în puterea habsburgică, destul de repede în rândul transilvănenilor care aveau unele amintiri și prin intermediul memoriei colective din timpul intrării lui Castaldo, locuitorii încearcă o repliere spre puterea otomană, protectorul protestanților. Totul face o fuziune perfectă în momentul ridicării pe tronul princiar a lui Bocskai Istvan, care este ajutat de otomani. Acum până și dintre cei mai fermi critici ai otomanilor sunt persoane care își mai domolesc atitudinea față de alteritatea turcă, deoarece etnia maghiară pe de-o parte, pe de alta spiritul transilvănean putea să se perpetueze în liniște sub aripa protectoare a sultanului.

Societatea este mulțumită de puterea otomană, chiar dacă aveau de îndurat jafurile sporadice tătărăști, însă știau că atâta timp cât în țară se poate construi și e bunăstare, țara putea să rămână sub turci. Din această perspectivă imaginea otomanului balansează între pozitiv și neutru. Deoarece pentru secolul XVI sursele se moștenesc cu precădere din secolul precedent și marchează mai ales vitejia etniei maghiare sau a creștinilor conduși de Iancu de Hunedoara asupra otomanilor musulmani, sunt induse elementele negative, apelative precum „păgân”, față de această alteritate, ce se menține uneori când se fac referiri la aceste timpuri, pentru a denota vitejia înaintașilor. Pentru secolul XVII, datorită

unei integrări mai puternice a religiei protestante în mentalul colectiv se va favoriza eliminarea acestui termen. Atunci când se pomenește el are sensul de a sprijini paralela biblică la care s-a apelat: dintre păgânul sub care se afla Israelul din Vechiul Testament și păgânul otoman. Din această ordine de idei, termenul de păgân se degradează vizibil și nu mai are accepțiunea celui din sec. XV, precum nici cel din XVI nu-l va mai avea pe cel din XVII.

În secolul XVII are loc și o creștere a numărului celor prezenți în teritoriile turce, mai ales la Poartă, iar contactul direct și experiența avute de aceștia se traduc printr-o îmbunătățire de imagine a otomanului, deoarece se percepea disciplina din imperiu, libertatea de practicare al cultului oferită minorităților, care era mult mai preferabilă acțiunii de prozelitism catolic.

Bineînțeles că pe teritoriul transilvănean avem și cazuri de cronicari care privesc cu ură alteritatea otomană, dar aceasta trebuie pusă mai mult pe seama alinierii lor spre interesele habsburgice. Aceasta este diferența dintre fatalismul ce amprenta imaginea otomanului în Țările Române și fatalismul biblic din Transilvania. După momentul 1658, imaginea stăpânirii otomane se degradează, în strânsă legătură cu degradarea statutului țării în raporturile cu otomanii. Pe lângă imaginile negative, întâlnim cronicari care dezvoltă adevărate expuneri despre viața minunată a țării când se afla sub strălucitul Suleyman. Imaginea sultanului merge până la varianta extremă pozitivă, fiind văzut ca Nabucodonosor, cel cu inima înmuiată de Dumnezeu, pe când se aflau evreii sub stăpânirea sa. Un loc important este ocupat în cronici de înrobirea tătarască, care a produs o mare supărare țării, dar și pentru aceasta sunt de vină domnitorii prin traiul lor nesăbuit, mai ales Rakoczy II.

Nici după constituirea Marelui Principat al Transilvaniei, nu se renunță brusc la imaginea fatalistă biblică a otomanilor, ci treptat, lucru impus de situația care părea că nu-și va mai relua vechiul statut și de nevoia de supraviețuire și de acomodare în noul context, după ce mulți s-au văzut nevoiți să se întoarcă din peregrinări și să se așeze la casele lor.

Variantele anti-otomane sau pro-otomane nu au lipsit, fiind influențate de facțiunea politică în care se găseau cronicarii, dar în linii generale putem reda ca o caracteristică specială imaginea alterității privită din prisma fatalității biblice.

Imaginea Imperiului otoman, după cum am văzut nu a fost percepută de toată societatea în mod egal, nuanțările în această privință găsindu-și locul în scrierile timpului.

Sub suzeranitatea otomana, Transilvania devine cetatea Calvinismului, aici găsind loc spre așezare, unitarieni,⁵ iar principii transilvani jucau roluri importante pe lângă tabăra protestantă în timpul Războiului de 30 de ani (1618-1648).⁶ După dezastrul de la Viena, imaginea otomanului pe plan european se înrăutățește, apăruseră păreri ce vehiculau soluții de la o creștinare în grup a otomanilor, până la eliminarea completă a elementului turc prin trecerea prin sabie.⁷

În urma analizei izvoarelor cronistice, am reușit să stabilesc chiar o partajare a cronicarilor în problema perspectivei asupra lumii otomane, după termenii pe care îi folosesc în cronici. Astfel am reușit să îi împart în trei grupe: *anti-otomanii* care apelau la formule de exprimare precum “tiranul turc”, “înrobitorul turc”, “păgânul turc”; *neutrii* pot folosi concomitent sau nu termenii „păgân” și „turc”, termeni ce alternează din moștenirea trecutului sau datorită poziției lor tranzitorii impuse de funcție, dela negativ la pozitiv; și *realiștii*, care în urma contactelor cu turcii îi percep la justa lor valoare, redându-i prin termenul simplu de „turc”.

Fatalismul biblic este cel care trasează portretul alterității otomane. Alteritatea tătară, deși este privită tot prin prisma aceluiași fatalism nu beneficiază deloc de nuanțe pozitive, fapt ce reiese din comportamentul lor imprevizibil și greu de stăpânit până și de sultan.

Însă noile schimbări petrecute la nivel european vor face ca Imperiul Otoman să fie perceput ca un veritabil aliat prin prisma politicii de confederație, Franța iar mai apoi statele protestante vor găsi în el contragreutatea necesară pentru ca supraviețuirea lor statală și identitară să nu fie lezată de Sfântul Scaun sau de Casa de Habsburg. Puterea otomană în Europa era o poliță de asigurare a protestanților și calvinilor în secolele XVI-XVII, pe care încă din 1552 alte state nu ezită să îi incite împotriva Papalității și a Împăratului.⁸

⁵ Halil İnalcık, *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkileri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, p.307

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, p.217

⁸ Idem, *The Turkish impact on the development of modern Europe* în Kemal H. Karpat, **Social, economical and Political Studies of the Middle East**, E.J. Brill, Leiden, 1974, vol. IX, p. 53.

În timpul războiului religios din Franța (1562-1598) otomanii au sprijinit partidul calvin, iar după masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu din 1572, au replicat prin amenințarea cu impunerea embargoului comercial.⁹ Un manuscris german din 1684 nota că „*Turcul va cădea asupra creștinatati [...] Dușmanul este turcul, și încă și mai mult francezul și unгурul care îi sunt aliați.*”¹⁰ O parte a aristocrației ungare opta pentru sustragerea de sub austrieci, după „*exemplul transilvănenilor care sunt tratați destul de blând de către turci*”.¹¹ (aprox. 1683).

Protestanții erau văzuți de către otomani ca fiind aliații lor, padișahul le trimitea agenți și scrisori de recomandare (teşvik edigi mektuplar), iar Melanchton, apropiatul lui Luther stabilea contacte cu Patriarhul ortodox de la Istanbul.¹² Referindu-se la schimbările de ordin mental ce au loc la nivelul Europei, Veniamin Ciobanu arată că din dușmanul cel mai de temut, cu care nu se dorea defel vreun posibil contact, din viziunea „*celui mai teribil turc*”, imaginea sa tranzitează spre „*cei mai de dorit aliați*” în percepția boemă.¹³

Deoarece nu s-au mai înregistrat cercetări pe tema imaginii otomane în viziunea cronicilor transilvănene într-un ansamblu global, s-au cele care se refereau în particular fragmentar asupra vreunui cronist erau tratate din prisma ideilor naționale, știrbind din start imaginea reală, mi-a fost destul de greu să mă orientez în felul în care ar fi mai eficient tratată tema. Dar cu siguranță, cei ce vor continua demersul meu, vor reuși să se ghideze după aceasta cercetare, care oferă din start cel puțin referințele la întreaga bază manuscrisă edită și la mare parte din cea inedită ce slujește studierii temei.

S. Takats vorbește despre deformarea imaginii otomane în epoca naționalismului maghiar pentru teritoriul Ungariei.¹⁴ Aceste considerente vin să sprijine supozițiile lansate în cadrul lucrării privind denaturarea a imaginii otomane pentru teritoriul transilvan.

⁹ Halil İnalcık, *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkileri*, p. 216.

¹⁰ V. Ciobanu, „*Rațiune de stat*” și „*Solidaritate creștină*” în secolul XVII. în **Anuarul Institutului de Istorie “A. D. Xenopol”**, Editura Academiei Române, Iași, 1955, nr. XXXII, p. 70.

¹¹ Ibidem, p.78.

¹² Halil İnalcık, *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkileri*, p. 306.

¹³ V. Ciobanu, „*Rațiune de stat*” și „*Solidaritate creștină*” în secolul XVII, p. 69.

¹⁴ S. Takats, *Macaristan Türk Aleminde Çizgiler (Creonari al lumii turce din Ungaria)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992, p.12; In continuare: “Macaristan Türk Aleminde”

Însă maniera pozitivă cu care redă relațiile turco-maghiare, nu îl găsim și în cadrul operelor românești. Imaginea otomanilor a fost degradată datorită poziției Țărilor Romane în prima linie a luptei anti-otomane dar și a sistemului otoman.¹⁵

O cercetare aplecată numai pe un subiect cronistic o oferă Ioachim Crăciun cu lucrarea *Cronicarul Szamosközy și însemnările privitoare la romani. 1566-1608* ce a apărut la Cluj în 1928¹⁶, însă el tratează elementul otoman în mod secund, deoarece urmărea elementul românesc și doar din această conjunctură ceea ce se percepea din elementul otoman.

Noile cercetări în domeniul imaginii alterității otomane vor fi realizate pentru început de studiul eruditului Mihai Berza¹⁷, urmat și de alții care s-au aplecat în treacăt în cadrul studiilor asupra problemei otomane în istoriografia românească, pentru ca mai apoi turcologul Călin Felezeu să reia problema și să o expună în cadrul studiului său *Imaginea societății otomane în istoriografia românească a secolelor XV-XIX* ce a apărut în volumul **Identitate și alteritate. Studii de imagologie** la Cluj-Napoca în 1998. Un studiu relativ asemănător, dar care urmărește relațiile socio-umane nu printr-o înșirare analitică a cronicarilor, îl dă și S. Takats în lucrarea sa *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler (Creionări al lumii turce din Ungaria)*, ce apare în 1992 la Istanbul.

Lucrarea mea este o oarecum timidă încercare de a reda imaginea alterității din cronicile transilvănene, iar textele pe care le-am redat, în mare parte nu sunt cunoscute edițiilor românești, exceptând cronicile lui Krauss și ale lui Nagz Syabo Ferencz, care au apărut în limba română. Traducerile oferite păstrează ordinea în care au fost redade, cea mai mic schimbare de topică făcând să nu mai coincidă cu esența originalului. De aceea am urmărit să rămân permanent în concordanță cu originalul.

Capitolul II. Atitudinea civică și imaginea principelui în cronică

Capitolul este dedicat imaginii principelui, percepute în cele mai importante momente din viața sa: nașterea, înscăunarea, căsătoria și moartea, prin viziunea analogă și cea rațională a cronicarului, ca reprezentant al grupului social din care provine, și

¹⁵ Călin Felezeu, *Imaginea societății otomane în istoriografia românească a secolelor XV-XIX* în **Identitate și alteritate. Studii de imagologie**, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p.65, In continuare: „*Imaginea societății otomane...*”

¹⁶ Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările privitoare la romani. 1566-1608*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul” 1928, p.11. In continuare „*Cronicarul Szamosközy...*”

¹⁷ Călin Felezeu, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomana. (1541-1688)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996, p.66

atitudinea civică față de conducătorii lor prin impunerea unui șablon al principelui ideal conform preceptelor Vechiului Testament dar și a celor vehiculate de noile gândiri politice, după cum le prefigura și J. Bodin în cadrul lucrării sale¹⁸.

Analiza diferențiată a gândirii analoge și a celei raționale în aceste momente, privită prin relația triumfiară divinitate – principe - fenomene naturale, ori motivațiile și sentimentele sociale ce au dus la crearea imaginii princiare, ca de altfel și capacitatea de receptare a acestor momente de către mentalul colectiv, mi-au atras atenția ca fiind câteva teme incitante. Incursiunile mentalului social în aria imaginarului, poziționarea principilor între hiperbolizare și mirabil se numără printre subiectele asupra cărora m-am aplecat în cercetare.

Capitolul III. Gheorghe Martinuzzi și politica de „balance of power”

Pornind de la premisa jocului diplomatic făcut de călugărul Martinuzzi și căreia i s-a datorat în mare parte conceptul ce viza păstrarea identității statale, am recurs la o analiză a politicii europene într-un cadru general, în măsura în care putea să îmi ofere diferențierile existente în cadrul „noilor politici” într-o sinteză generală. Tot în acest fel am urmărit viața personală și politică a episcopului, o persoană destul de controversată în acea vreme.

Exemplificativă pentru politica de balansare practică de țară este afirmația regelui Ungariei Ioan Zapolya *Așa a fost și înainte de asta, lumea asta de praf; se îndoiește în ce parte suflă vântul, azi de vine turcul îi sărută caftanul, mâine să vină maghiarul că la ăla se lingușește; poimâine să vină neamțul că pe ăla îl binecuvântează, întotdeauna căutând doar interesul personal, dacă trebuie până și țara nu și-o mai recunoaște.*¹⁹

În același sens se încadrează și cea a principelui Ștefan Bathory, în viziunea căruia Transilvania *așezată ca într-un clește între doi monarhi care sunt cei mai puternici de pe fața pământului și fiind cu desăvârșire lipsit de putere și de ajutor omenesc, se poate menține și cârmui doar câștigând bunăvoința ambilor împărați.....pe unul din ei câștigându-l de partea noastră, iar pe celalalt prin dării și supunere, pentru ca aceasta*

¹⁸ Bodin, Jean, *Six Books of the commonwealth*, abridged and translated by M.J. Tooley, Basil Blackwell, Oxford, f.a.

¹⁹ Mindsyenti Gabor *Naploja în Erdely Oroksege*. Erdelz Emlekirok Erdelyrol Moštenirea Ardealului. Memorialiști Transilvaneni despre Transilvania, vol. I., p.75.

*provincie sa rămână ferita de dușmanii din afara și de toate primejdiile, în cat mai mare siguranța și liniște.*²⁰

Pe parcursul cercetării am remarcat în cadrul politicii de echilibru practică de statele europene, trei principii. Anume cea practicata de state în Europa în genere, principiul de „fedație”, aceasta însemnând o raliere a statelor contra unei altei puteri dornică de mărire, spre a nu dauna altora. Principiul de „balance of power” practicat în genere de statele din sud-estul Europei, și anume Transilvania, Moldova, și mai puțin Țara Românească; iar cel de-al treilea, principiul practicat de padișahul lumii, Suleyman, de „diviziune a puterilor”, care nu permitea statelor aflate sub suzeranitatea sa unirea cu alte state sau regiuni pentru a nu le crește excesiv puterea chiar împotriva măreției sultanale.

Capitolul IV. Transilvanismul- curent de identitate.

Despre Transilvanism, istoricii vorbesc în trecut în cadrul lucrărilor lor. Dacă unii percep fenomenul ca și o reacție a etniei române de a se desprinde de Regatul maghiar, alții cred că este un sentiment ce unește etnia maghiara. Însă C. Felezeu se referea la transilvanism ca fiind o idee politica concepută în premodernitate, ce „*va marca viața țării*”²¹ dându-i o accepțiune ce viza în ansamblu întreaga țară, deci nu doar o etnie sau facțiune.

În acest sens am încercat să ofer o definiție acestui curent identitar, curent care de altfel nu face decât să fie în pas cu alte idei asemănătoare din Europa. Individualismul ca trăsătură marcantă a Renașterii, percepută de popoarele Europei, conform lui Delumeau, care se opun și se diferențiază în aceasta perioada unele de altele câștigând și percepând acel sentimentul de originalitate funciară. După cum vedem, se face remarcat individualismul naționalist *in nuce*.²²

Pentru a explica acest curent identitar, am făcut referiri numai la această perioadă din epoca premodernă, folosind metode descriptive, analitice si explicative. Am redat cadrul general cu scurte explicații, ce se cuvin pentru a introduce cititorul în temă. Intenția mea a fost de a arăta cum a luat naștere acest curent, cum s-a format și s-a întărit în această perioadă ca efect al realităților existente, factorii care s-au implicat din prisma

²⁰ Báthory István, *Erdély fejedelem*, vol.I, p.344-345

²¹ Călin Felezeu, *op. cit*, p.80

²² Delumeau, *Civilizația Renașterii*, Ed. Meridiane, p.43

evoluției sociale cu toate implicațiile politico-juridice și culturale, după ce mi-am însușit o anumită bază de cunoștințe prin cercetarea subiectului. M-am bazat doar pe adevărul documentativ, adică cel ce are la baza documentația din epoca premodernă.

Deși inițial teza avea prevăzut încă un capitol, ce avea ca temă Statutul politico-juridic al Principatului Transilvaniei sub Imperiul Otoman și reflectarea sa în cronică, am fost nevoită să renunț momentan la el din motive administrative ce țin de obligativitatea susținerii tezei la un termen prestabilit. Însă preconizând că această teză se va metamorfoza, după toate etapele de rigoare (corecturi, retușuri etc.) într-o carte, îmi rezerv pentru lucrarea edită ducerea la îndeplinire a respectivului deziderat.

La final doresc să mulțumesc din nou profesorilor prin a căror bunăvoință și în urma cursurilor cărora am ales să mă ocup de această epocă, cu prioritate celor deja enumerați anterior. Cu precădere îmi exprim recunoștința față de Acad. Prof. Univ. Dr. Nicolae Edroiu, coordonatorul meu de doctorat, care mi-a oferit șansa de a concretiza preocupările mele într-o teză despre care îmi permit să sper că, dincolo de forma puțin greoaie dată de îndelunga lipsă a uzului limbii române, se va metamorfoza în timp într-o lucrare utilă istoricilor epocii premoderne în România.

Chiar dacă Europa fierbea în seva națională și fiecare etnie își conștientiza identitatea și tindea spre formațiuni state-etnii, în cazul Transilvaniei nu se poate vorbi chiar de așa ceva. Fiind o țară compusă din mai multe etnii, trei nații privilegiate (deși erau patru în țară), și patru religii recepte (excluzând-o pe cea de rit răsăritean), acel individualism nu poate fi conceput în raza naționalului, deoarece duce automat la „dezagregarea” țării. Însă dacă vorbim de un individualism general al țării, da, acesta există, prin conștientizarea identitară transilvăneană, sprijinită de sultan. Nu putem vorbi de o nație transilvană în ansamblu deoarece locuitorii erau amalgamați, împărțiți pe etnii, fiecare vorbitori de limbă vernaculară proprie și cu religia particulară, dar nici nu putem trece cu vederea identitatea care îi unește prin acel sentiment al transilvanismului ce datorită proceselor istorice externe și interne a făcut să se întărească, să fie remarcat și să i se acorde o atenție în măsura receptării sale de mentalul colectiv și să fie exaltat apoi în imaginarul societății marcate de spațiul și timpul Principatului aflat sub otomani.

Suzeranitatea otomana a creat un climat propice pentru plămădirea și conștientizarea acestei idei. Sultanul, prin politica promovată era interesat de favorizarea

și sprijinirea a tot ce era contrar Habsburgilor pentru a le submina puterea. Astfel Reforma ce pătrunde în Transilvania își găsește repede adepți și se extinde. Renașterea prin excelență favorizează protestantismul prin încurajarea limbilor vernaculare. Iar cunoașterea propriei identități etnice, coroborat cu predestinarea biblică specială pentru acest spațiu teritorial, conduc la identitatea transilvăneana.

Pornind de la premiza conceptului de „rațiune de stat” în viziunea Republicii nobiliare poloneze, pe a cărui analiză dezbătea problema Veniamin Ciobanu, afirmând că gândirea politică poloneză preia conceptul de „contrafort al Creștinătății” ce presupunea apărarea intereselor catolicismului putem și noi să facem o analogie pentru Republica nobiliară transilvăneană. Însă în sens contrar „rațiunea de stat” transilvăneana era bazată pe rațiunea politică ce oferea protestantismului un sprijin puternic în acest teritoriu, unde elita nobiliară prefera să aleagă „*răul cel bun*” în defavoarea „*bunului cel rău*”, formule plastice prin care nenumărați croniști își exprimă concepțiile politice referitoare la Imperiul otoman și Austria. Atât formulele cât și numele Republicii îl găsim în cronici. „Sărmana patrie”²³ este de asemenea o formulă folosită destul de des în actele vremii, fie ele cronici, corespondențe sau documente, de către cele trei stări, pentru a desemna țara Ardealului.

În ce privește imaginea princiară ea era dictată atât de caracterul conducătorului cât mai ales de sentimentele societății. Dacă unora societatea le fabrica descendențe legendare, altora știa să le găsească asemănări hiperbolizante sau din sfera anormalității, pentru a le justifica comportamentul nestatornic și paguba ce o aduseseră țării.

Moartea era privită ca un lucru firesc, teama lor nu era de moarte, pentru care se pregăteau intens în timpul vieții - conform testamentele, ci de momentul judecății de apoi, în așteptarea căreia încercau să ducă o viață exemplară.

Pedeapsa asupra corpului defunct era cea mai cumplită pedeapsă, iar cronicile ne prezintă cazurile principilor decăzuți care au suferit-o. Perioada în care corpul părăsit de suflet stătea pe pământ era destul de lungă în comparație cu ritualurile de astăzi și se aplica doar casei princiare și eventual mării nobilimi. Se urmărea ca toți cei doritori să-și aducă ultimul omagiu în cel mai bun mod cu cuviință. Dar acum e și momentul când corpul se poate pângării spre pedeapsă, iar cadavrele principilor expuse în șanțurile

²³ Szegeny hazank - sarmana noastră casă, doar ca in texte, casă are intelesul de patrie

cetății, decapitate sau lăsate neînhumate pur și simplu aduc mărturie despre o lume în care mai degrabă decât Judecata de apoi, cei rămași în urmă se îngrijeau să-și plătească cu vârf și îndesat suferințele, descărcându-și patima nu doar pe apropiații principelui tiran ci și pe leșul acestuia.

Corpul lui Martinuzzi sau al lui Gabriel Bathory au fost aruncate în afara orașului și ținute spre dezonoare luni de zile. Scopul era și unul educativ (la fel ca în cazul expunerii execuțiilor de drept comun) - ca cei ce văd să ia aminte și să nu mai contravină rânduielilor. Dacă Martinuzzi a stat 70 de zile neînmormântat, Bathory G. stă ani buni. Lui Andrei Bathory i se taie capul de către secui, dar în fața acestei dezonorări, Mihai Viteazul a reacționat prompt și a cerut să i se coase înapoi și i-a făcut o înmormântare pe măsură. La turci, cancelarul polon a fost decapitat în urma campaniei din 1620 și capul i se trage în țeapă în fața catedralei aya Sofia, cu bilețel pe frunte rezumând ce a făcut și cine era – un semnal dat reprezentanțelor diplomatice la Poartă, mai degrabă decât locuitorilor orașului. Mormintele princiare sunt devastate nu numai de turci în 1657-8, dar și de austrieci în 1644. Era forma cea mai mare de umilire ce se putea pune în practică.

Dar dincolo de aceste fapte cu conotație politică viața își urma cursul firesc, surprins atât de cronicari cât și de documentele vremii. Curțile princiare era spații bogate, deschis artelor și culturii, cu un aparat administrativ ce le ținea în permanentă legătură cu Poarta. De altfel există indicii că interacțiunea cu alteritatea turcă avea loc chiar în cadrul cotidianului și la reședința princiară. În socotelile princiare am identificat lista de plăți a muzicanților între care figurează un posibil muzicant turc, plata poștei la Poartă și compoziția ei, o listă de cumpărături ce cuprinde necesitățile principelui. În evidența animalelor iarăși am găsit ordinea evidenței cabaline “turcești”- pur sânge arab.

Transilvanismul- în cadrul suzeranității turce își conștientizează identitatea, Transilvania devine în imaginarul locuitorilor ei micul Israel, țara care a scăpat furiei divine și căreia divinitatea i-a oferit o nouă șansă sub turci. Toate aceste inflexiuni ale gândirii analoge sunt surprinse în cronică și uneori chiar în alte tipuri de documente, lăsând să se întrevadă lumea vie și colorată a Ardealului secolelor XVI-XVII și modul în care o pătură cultă și interesată de prezervarea memoriei – cronicarii – vedeau această lume.

Chiar dacă ar mai fi loc de suficient de completări, în esența consider ca am reușit să-mi ating scopul. Decriptarea în unele cazuri a textelor cronistice, transcrierea unor pasaje exemplificatoare ideii cronistului pentru imaginea respectivă, precum și traducerea lor, vor oferi celor interesați, fără a mai scotoci printre atâtea surse sau celor care erau limitați de cunoașterea limbii maghiare, posibilitatea unei incursiuni în aria mentalităților sociale, al atitudinilor civice, să parcurgă sfera imaginarului, de exemplu minunata relatare a nașterii principelui nedorit ce primește trasaturi inumane și asemănări marțiene ca reacție socială pentru răscolirea situației țării. Nu pot să închei, fără să pomenesc de cronicarul Gheorghe Brancovici, care a lăsat în *Cronica Românească*, o frumoasă prezentare a procesului Kerbella, proces religios de mare anvergură în lumea musulmană șiită, în toată amploarea desfășurării ei.

Deși inițial teza avea prevăzut încă un capitol, ce avea ca temă Statutul politico-juridic al Principatului Transilvaniei sub Imperiul Otoman și reflectarea sa în cronică, am fost nevoită să renunț momentan la el din motive administrative ce țin de obligativitatea susținerii tezei la un termen prestabilit. Însă preconizând că această teză se va metamorfoza, după toate etapele de rigoare (corecturi, retușuri etc.) într-o carte, îmi rezerv pentru lucrarea editată ducerea la îndeplinire a respectivului deziderat.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

DOCUMENTE ȘI CRONICI INEDITE

Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale:

- Fond Colecția de manuscrise a Muzeului Ardelean
 1. Articole Dietale
 2. A.A.- (Historia) Primae Lineae hist. Hung.
 3. Bethlen Wolfgan, Carte de istorii
 4. Gall László, Centenarul Principilor Transilvaniei
 5. Kemény Janós (Copia manuscrisului lui Kemény Janós)
 6. Introducere în istoria Ungariei și Transilvaniei
 7. Istoria domniei principilor Transilvaniei în întrebări și răspunsuri
 8. Magyar Valerius maximus
 9. Szalardi Janós, Cronica maghiară de jale

- Fond Colecția Socoteli Princiare
 1. Protocolul 39- Evidența animalelor,
 2. Protocolul 44- Evidența plăților,
 3. Protocolul 52- Cheltuieli princiare,

Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Colecții speciale, Fond Miko Imre

- Borsos Tamásnak második Portara való jarasanak közönséges históriája, în Miko Imre, Erdély Történelmi Adatok, legătura II.
- Semnalare referitoare la piatra funerară a lui BORSOS Tamás și inscripția sa;

- Nagy Szabó Ferencz, Nagy Szabó Ferencz kronicaja în Miko Imre: Erdély Történelmi Adatok, legătura I.

- TOLDALAGI Mihály emlékirata – transcriere de Miko Imre.

- scrisoarea lui Toldalagi Mihály către principele Bethlen Gábor.

LUCRĂRI DE EPOCĂ ȘI REEDITĂRI

1. Bandini I., *De Republica Libri Sex Latine*, Sumptibus Jonae Rosaefiduae, Tipys, Francofurti, 1641
2. CANTEMİR, Dimitrie, *Hronicul vechimii a Romano- Moldo – Vlahilor*, ediție de Stela Toma, editura Albatros, București, 2003, 208p.
3. FOGLIETTA Uberto, *De causis Magnitudinis imperii Turcici*.

DOCUMENTE ȘI CRONICI EDITE ²⁴

10. BANFY Gergely, *Teljes Szovetkezes Kemény József és Kovács István után*, în **Erdély Oroksege. Erdély emlekirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, Vol.I- Tündérország 1541-1571 – ed. Kardos, Tibor, p. 130-143.
11. BARANYAYI DECSI Janós, Báthory Zsigmond harcai a torok ellen în **Erdély Oroksege. Erdély emlekirok Erdélyről** Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, Vol.II- Sárkányfogak 1572-1602 – ed. Szabó, László.
12. BENKO Samu; *Szenci Molnar Albert. Naplo es mas irasok*, ed. Kriterion, București, 1984.
13. BETHLEN Farkas, Báthory István uralkodása în **Erdély Oroksege. Erdély emlekirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, Vol.II- Sárkányfogak 1572-1602 – ed. Szabó, László.
14. BETHLEN Gábor *végrendelete* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekirok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. IV- A Fejedelem - 1613-1629- ed. Makkai László, p.125-137.

²⁴ La fiecare lucrare în limba maghiară sau turcă am oferit traduceri în cadrul tezei.

15. BETHLEN Janós *Kemény Janós fejedelemsége* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekírok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol.V- Apa és fiú – 1630-1661- ed. Asztalos Miklós, p.204-238.
16. BETHLEN Miklós *élete* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekírok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. VI – Haldokló Erdély - 1662-1703, p.126-198.
17. BRANCOVICI Gheorghe, *Cronica Românească*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1987, ediție de Damaschin Mioc și Marieta Adam-Chiper, 91p.;
18. BOCSKAI István, *végrendelete* în Erdély Oroksege, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol.III- Tűzpróba- 1603-1613 – ed. Biro, Vencel, p.114-120.
19. BORSOS Tamás, *Utazás a fényes portara* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekírok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol.III- Tűzpróba- 1603-1613 –ed. Bíró, Vencel, p.175-186.
20. BORSOS Sebestyén, *Chronica az világ lett dolgairól* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekírok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol.I- Tündérország 1541-1571 – ed. Kardos, Tibor, p.116-129.
21. BOJTHI VERES Gáspár *a nagy Bethlen Gábor tetteiről* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekírok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. IV- A Fejedelem -1613-1629- ed. Makkai László, p.7-23.
22. CRACIUN, I., ILIEȘ, A., *Repertoriul Manuscriselor de cronici interne. Sec. XV-XVIII. Privind istoria României*, Bucureşti, 1963, ed. Academiei R.P.R
23. *Cronicari munteni*, (ed. M. Gregorian), vol. I, Bucureşti,1958.
24. Cserei Mihály *Historiajabol* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekírok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. VI – Haldokló Erdély - 1662-1703, p.1-82.
25. DOĞRU Halime, *Lehistan'da bir Osmanlı Sultan. IV Mehmedin Kamanıçe-Hotin seferleri ve bir Masraf Defteri (Un sultan otoman din Polonia.*

Campaniile lui Mehmed IV asupra Camenitei și Hotinului și o condica de cheltuieli), Kitapyayınevi, İstanbul, 2005

26. Egy ismeretlen..(Un iezuit necunoscut), *az jezuítak Erdélybol...*, în **Erdély Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, Vol.II- Sárkányfogak 1572-1602 – ed. Szabó, László,
27. Egy ismeretlen. (Un functionar sas necunoscut), *Igaz tortenete annak hogyan jott Báthory Gábor Szebenbe* în **Erdély Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993 vol. III- Tűzpróba- 1603-1613 – ed. Bíró, Vencel, p.165-174.
28. ENYEDI István, *II Rakoczi György fejedelem lengyelországi útjának és haborujanak alkalmatossága* în **Erdély Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. V-Apa és fiú – 1630-1661- ed. Asztalos Miklós, p.79-104.
29. ENYEDI Pál, *enekebol az Erdély veszedelemrol* în **Erdély Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993 Vol. II- Sárkányfogak 1572-1602 – ed. Szabó, László.
30. FENEȘAN Costin, *Doi cronicari ardeleni din secolul al XVII-lea*, Ed. De Vest, Timișoara, 2001.
31. FORGACS Ferenc, *Magyar Históriája* în **Erdély Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993 Vol. I- Tündérország 1541-1571 – ed. Kardos, Tibor, p.79-115
32. GALL MIHĂILESCU Ștefania, *Memorialul lui Nagy Szabó Ferencz*, București, ed Kriterion, 1993
33. GUBOGLU, M., MEHMED, M.A, *Cronici Turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. I-II-III, ed. Academiei RSR, București, 1966, 1974, 1980; 562p, 539p., 444p.
34. IDEM, *Paleografia și diplomația turco-osmană*, București, 1958
35. IDEM., *Catalogul documentelor turcești*, vol.I-II, București, 1960, 1965
36. IDEM, *Crestomație turcă. Izvoare narative privind istoria Europei Orientale și Centrale (1623-1683)*, București, 1978.

37. GYULAFI Lestar, *Az székelységnek Bocskai melle ...* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. III- Tűzpróba- 1603-1613 – ed. Bíró, Vencel, p. 46-64.
38. GYULAI Pál, *Emlékirat Báthory István királynak az oroszok nagy fejedelme ellen 1580-ban viselt háborúban* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. II- Sárkányfogak 1572-1602 – ed. Szabó, László.
39. HELTAI Gáspár, *Magyar krónika* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. I- Tündérország 1541-1571 – ed. Kardos, Tibor, p. 16-37.
40. HURMUZAKI, E, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1887-1942.
 Vol. I, supl. I, - 1518-1780., 1414 doc. , 1003p.
 Vol. I, supl. II , 1510-1600
 Vol. II/IV-1531-1552- cu 446 doc., p.756 – XXXIII,
 Vol. II, supl. II pentru 1601- 1640 , cu 286 doc., 624p.- XXVIII
 Vol. II/V- 1552-1575- d.413, p.770 –VIII
 Vol. III.1.-1576-1599, d.341.cu 52d., 600p.
41. INCZEDI Pál *feljegyzéseiből* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekirok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. VI – Haldokló Erdély - 1662-1703.
42. IMREH Istav- PATAKI Jozsef ; *Kaszonszeki kronika. 1650-1750 (Cronica din Kaszonszek)*; Europa Konyvkiado- Kriterion Konyvkiado, 1992.
43. KAROLY Arpad, *Codex epistolaris Fratris Georgii*, 1881, Budapest
44. KEMENY Janós : *Bethlen Gáborról* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekirok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. IV- A Fejedelem -1613-1629- ed. Makkai László
45. KESERÛI DAJKA Janós *Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme és tettei* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekirok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. IV- a fejedelem -1613-1629- de. Makkai László

46. KORNIS Gáspár *emlékirata* în Erdély **Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. VI – Haldokló Erdély - 1662-1703
47. KOVACSOCZY Farkas, *Báthory István dicsérete* în **Erdély Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről** Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. II- Sárkányfogak 1572-1602 – ed. Szabó, László
48. KRAUS, Georg, *Cronica Transilvaniei*, editat de Duzichievici G. Și Reus-Mirza, ed. Academiei RPR, București, 1965, 604p.
49. IDEM, *Leírassa mind a hadi dolgoknak.* în **Erdély Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. III- Tűzpróba- 1603-1613 – ed. Bíró, Vencel
50. MEGYESI Pál *Erdély romlásának okairól* în **Erdély Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. V-Apa és fiú – 1630-1661- ed. Asztalos Miklós
51. MEHMED, MUSTAFA, A., *Documente turcești privind istoria României*, vol.I- III, București, 1976.
52. MINDSZENTI Gabor, *naplója* în **Erdély Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. I- Tündérország 1541-1571 – ed. Kardos, Tibor
53. MIKO Ferenc és BIRO Sámuel, *Históriája Báthory Gáborról*, în **Erdély Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. III- Tűzpróba- 1603-1613 – ed. Bíró, Vencel,
54. MISCHIE,N., *Cronicarii*, Tg.Jiu, 2000
55. MISZTOTHFALUSI KIS Miklós, *Maga mentsége* în **Erdély Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. VI – Haldokló Erdély - 1662-1703
56. NAGY SZABO Ferencz, *Memorialejabol* în **Erdély Oroksege. Erdély emlékirok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. III- Tűzpróba- 1603-1613 –ed. Bíró, Vencel,
57. NUSSBACHER, Gernot; *Din cronici și hrisoave*, ed. Kriterion, București, 1987.

58. OLAH Miklós, *Erdelyrol* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekikrok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol.I- Tündérország 1541-1571 – ed. Kardos, Tibor,
59. *Operele lui Gheorghe Brancovici*, Iași, Tipografia Progresul, 1917, 95p.
60. PASCU, S., HANGA,V., *Crestomația pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R*, II, ed. Științifică, București, 1958
61. PETRITYVITY-HORVATH Kozma, *II Rakoczi György veszedelemrol* N **Erdély Oroksege. Erdély emlekikrok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. V-Apa és fiú – 1630-1661- ed. Asztalos Miklós, p.105-154.
62. REDMECZI T. Janós *Az felséges Bethlen Gábornak öt rendbeli Isten Anyaszentegyházával cselekedett jotetemenyeröl* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekikrok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, Vol. IV- A Fejedelem -1613-1629- ed. Makkai László
63. ROZSNAI Dávid *naplojabol* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekikrok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. VI – Haldokló Erdély - 1662-1703,
64. SEPSI LACZKO Máté, *Szemelvények kronikajabol* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekikrok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. III- TŰZPROBA- 1603-1613 – ed. Bíró, Vencel,
65. SOMOGY Ambrus, *Bathori Zsigmond elso évei* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekikrok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993 vol. II- Sárkányfogak 1572-1602 – ed. Szabó, László,
66. SZABO, Karoly, *Szekely oklevéltár*, vol II (1520-1571), Cluj, 1876
67. SZALARDI Janós *siralmas kronikajabol* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekikrok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. V-Apa és fiú – 1630-1661- ed. Asztalos Miklós, 154-204.
68. SZAMOSKÖZY István, *Báthory Zsigmond, Báthory András és Mihály vajda históriája* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekikrok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. II- Sárkányfogak 1572-1602 – ed. Szabó, László.

69. SZANTO István, *Brevis ét succinta descriptio...* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekírok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, Vol. I- Tündérország 1541-1571 – ed. Kardos, Tibor,
70. SZILAGYI Sándor, Erdély *Országgyűlési emlékek történeti bevezetésével. Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae*, vol. I (1540-1556), vol. II, (1556-1576), Budapest, 1875, 1876
71. TOLDALAGI Mihálynak, *Az öreg Rakoczi György fejedelem tanácsának és Maroszeknek főkapitányának emlékezetul hadyott irasa* în **Erdély Oroksege. Erdély emlekírok Erdélyről**, Akadémiai Kiadása, Budapest, 1993, vol. IV- A Fejedelem -1613-1629- ed. Makkai László
72. VERANCSICS Antal, *Erdelyrol(Despre Ardeal)* în Erdély **Oroksege. Erdély emlekírok Erdélyről**, Franklin Társulat Kiadása, Budapest, 1993, vol. I- Tündérország 1541-1571 – ed. Kardos, Tibor
73. VERESS,A., *Fontes Rerul Hungaricorum*, vol. I-IV, Budapest,1914-1918.
74. IDEM, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I-XI, ed. Cartea Românească , București, 1932-1939,

LUCRĂRI GENERALE

1. ARIES, Philipe, *Timpul istoriei*, Ed. Meridiane, București, 1997.
2. BABINGER Franz; *Originea și fazele dezvoltării istoriografiei otomane*, Imprimeria Națională, București, 1938.
3. BARIT, George, *Părți alese din istoria Transilvaniei, pe 200 de ani în urmă*, Inspectoratul pentru cultura al județului Brașov, Brașov, 1993, vol I, 812p.
4. BERCAN, Gh., CIACHÎR, N., *Diplomația europeană în epoca modernă*, ed. Științifică, și Enciclopedică, București, 1984.
5. BRAUDEL, F., *Mediterana în timpul lui Filip al II-lea*, vol. I, ed. Meridiane, București, 1985.
6. CAZAN Florentina, *Cruciadele. Momente de confluență între doua civilizații și culturi*, ed. Academiei Romane, București, 1990.
7. DASTUR, Françoise, *Moartea. Eseu despre finitudine*. Ed. Humanitas, București, 2006, 116p.

8. ENVER, Behnana Şapolyo, *Osmanlı Sultanları Tarihi (Istoria Sultanilor Otomani)*, Rafet Zaimler Yayınevleri, İstanbul, 1961.
9. FELEZEU Călin, *Introducere în istoria medie universală*, Cluj-Napoca, 2007.
10. FISHER NELTON, Sydney, *The Middle East History*, edit. Alfred A. Knoff, The Ohio State University, New-york, 1959.
11. GEMİL, Tahsin, *Tătarii în istorie și în lume*, ed. Kriterion, București, 2003.
12. GÖKBİLGİN Tayyib M, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi*.
13. HAMİT ve MUHSİN, *Türkiye Tarihi (Istoria Turciei)*, İstanbul Devlet Matbaası, 1930.
14. HAMMER PURGSTALL, Baron Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi (Marea Istorie Otomana)*, vol III-VI, MMP Baskı Tesisleri, İstanbul, 2010 , 992p., 1312p., 1600p., 1899p.,
15. İNALÇIK, H., KURAT, A.N., PARRY, V.J., *A History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, ~190p.
16. İDEM, *Imperiul otoman. Epoca clasica.1300-1600*, Ed. Enciclopedica, București, 1996.
17. İDEM, *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş yayınları, İstanbul, 2010, 320p.
18. *** *Istoria Românilor*, vol. III-VI, ed. Enciclopedică, București, 2001.
19. KARPAT, Kemal, *Social, Economical and Political Studies of the Middle East*, vol.XI, ed. E. J. Brill, Leiden, 1974.
20. *** *Istoria României*, Ed. Enciclopedică, București, 1998.
21. İTZOKOWITS, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam gelenek*, Çıdam yayınları, İstanbul,1989.
22. *** , *Kuruluşun 700. Yılında Osmanlı (Otoman în al 700-lea an de la înfiintare)*, Güçlü Eğitim Hizmetleri ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 1999.
23. KOCABAŞ, Süleyman, *Osmanlı İhtilallerinde yabancı parmağı. Bir İmparatorluk nasıl parçalandı*, Vatan yayınları, Kayseri, 1992.
24. MANTRAN, Robert, *Istoria Imperiului Otoman*, ed. BIC ALL, București, 2001, 682p.

25. MEHMED, Mustafa, A., *Istoria Turcilor*, ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
26. OȚETEȚA, Andrei, *Renașterea și reforma*, ed. Științifică, București, 1968.
27. ÖZGÜVEN Burcu, *Osmanlı Macaristanından kentler, kaleler (Cetăți și orașe din Ungaria Osmană)*, Ege yayınları, İstanbul, 2001.
28. REFİK, Ahmed, *Mühtesem Süleymanın Viyana kuşatması*, Babiali yayıncılık, İstanbul, 2006.
29. STAHL Paul-Henri, *Histoire de la Décapitation*, Presses Universitaires de France, Paris, 1986, 244p.
30. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı tarihi*, ed. TTKB, 1983, Ankara.

STUDII ȘI LUCRĂRI SPECIALE

1. ALEXANDRESCU-DERCA BULGARU M.M., *Observațiile lui Nicolae Iorga despre influența turcă în arta populară românească*, în **Anuarul Institutului de Istorie “A. D. Xenopol”**, Editura Academiei Române, Iași, 1955, nr. XXXII, pp.487-494.
2. BARTA, Gábor, *Az erdélyi fejedelemség születése*, Budapest, 1979.
3. IDEM, *Episcopul orădean Gheorghe Martinuzzi și pacea de la Oradea (1538)*, în *Crisia*, Oradea, 22, 1992, pp. 87-96.
4. CAZAN Ileana, *Habsburgii și otomanii la linia Dunării. Tratatate și negocieri de pace. 1526-1576*, Ed. Oscar Print, București, 2000, 279p.
5. CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, III, Tan Matbaası, İstanbul, 1959; cilt IV, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.
6. CIOBANU Veniamin, *“Rațiune de stat” și “Solidaritate creștină” în secolul XVII* în **Anuarul Institutului de Istorie “A. D. Xenopol”**, Editura Academiei Romane, Iași, 1955, nr. XXXII, pp.69-90.
7. CIOBANU, Veniamin, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, Editura Academiei R.S.R., București, f.a., 224p.
8. FELEZEU, Călin, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană, 1541-1688*, Cluj-Napoca, 1996, 383p.

9. Călin Felezeu, *Imaginea societății otomane în istoriografia românească a secolelor XV-XIX* în **Identitate și alteritate. Studii de imagologie**, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, p.65-75 I
10. FENEȘAN Cristina, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, ed. Enciclopedică, București, 1997.
11. FIRAN, Florea, *Spirite enciclopedice în literatura română*, editura Poesis, Craiova, 1995, 201 p.
12. GEMİL Tahsin, *Regimul timariot și aplicarea lui în ținuturile românești administrate de Poarta otomană*, Ovidius University Pres, Constanța, 2004, 148 p.
13. GEMİL Tahsin, *Țările Române în contextul politic internațional. (1621-1672)*, Editura Acad. R.S.R., București, 1979, 229p.
14. HOWE LİBİER, Albert, *Kanuni Sultan Süleyman devrinde Osmanlı İmparatorluğun Yönetimi (Conducerea Imperiului Otoman în timpul sultanului Suleyman Kanuni)*, Süreç yayıncılık, İstanbul, 1987.
15. IORGA, Nicolae, *Despre cronici și cronicari*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, 364p.
16. IDEM, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1621)*, Editura Didactică și Pedagogică București, 1969, vol. I, 456p.
17. IDEM, *Kanuni ve dönemi. Yenilmez Türk (Kanuni și epoca sa. Turcul neînvinși)*, Milliyet basında güven, İstanbul, 2010, 286p.
18. MAKKAI, Laszlo, *Erdely Története*, vol I-II, Akademiai Kiado, Budapest, 1987, 611p.
19. MAXİM, Mihai, *L'empire ottoman au nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Etudes et documents*, ed. ISIS, İstanbul, 1999.
20. MAXİM, Mihai, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor romano-otomane în Evul Mediu*, cu o prefata de Prof. Halil İnalcık, ed. Enciclopedică, București, 1993.
21. MIRON, Greta Monica, *Unirea religioasă și mentalul rural transilvănean* în vol. **Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania**,

- Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat Muzeul Tarii Crișurilor, Oradea-Cluj, 1995-1996, p. 165-168.
22. MUREȘAN Ovidiu, *Renașterea europeană în viziunea istoriografiei românești*, Editura Presa Universitara Clujeana, Cluj-Napoca, 1997, 179p.
 23. NICOARĂ, Toader, *Repere ale unei istorii a sentimentului religios* in vol. **Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania**, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat Muzeul Tarii Crișurilor, Oradea-Cluj, 1995-1996, p. 169-176.
 24. PANAITTE,V, *Război, pace și comerț în Islam, Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (XV-XVII)*, ed. ALL, București,1997.
 25. PASCU, Ștefan, *Transilvania în epoca Principatului în timpul suzeranității turcești 1541-1691*, Cluj, 1948.
 26. PERJES, Geza, *Mohacs meydan muharebesi*, ed. TTKB, Ankara, 1992.
 27. POP, Ioan Aurel, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*, Ed. Fundatiei Culturale Romane, București, 1998.
 28. TAKATS S., *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler (Creonari din lumea turcă din Ungaria)*, Milli Eğtim Basımevi, İstanbul, 1992, 260 p.
 29. TATAR Octavian, *Aspectele internationale ale constituirii Principatului Transilvaniei*, editat de Muzeul „Castelul Corvineștilor” Hunedoara, 2001.
 30. IDEM, *Europenii și otomanii în Evul Mediu. Realitati politico-diplomatice și militare. Studii*. ed. Burg, Sibiu, 2003.
 31. TEODOR, Pompiliu, *Samuil Micu, istoricul*. Rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj, f.a., 27p.
 32. TEODOR, Pompiliu, *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, Presa Universitara Clujeana, 2000, 506p.
 33. TOMUȘ, Mircea, *Gheorghe Șincai*, Editura Minerva, București, 1994, 207p.
 34. TUNALI, Tahsin, *Kanuni Macaristan ve Austurya'da (Süleyman in Ungaria și Austria)* in *Hayat Tarih Mecmuası*. Aylık kültür mecmuası, VII, vol.1, nr.2, rand 74, Doğan Kardeş Matbaacılık sanayi A.Ş. Basımevi, İstanbul, martie 1971, p.18-20
 35. TUNCER, Hediye, TUNCER, Hüner, *Osmanlı Diplomasi ve Sefaretnameler (Diplomația otomană și cărțile de călătorie)*, Ümit yayıncılık, Ankara, 1998.

36. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ TARİHİ, *Osmanlı Devri. Osmanlı- Avusturya harbi. 1593-1606 (Epoca Otomană. Războiul Turco-Austriac. 1593-1606)*, vol. III, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara.
37. Utiesenovic, Og., *Lebensgeschichte des Cardinales Georg Utiesenovich genannt Martinusius*, ed. Wilhelm Braumuller Viena, 1881.
38. ÜSTÜN, Cevat, “1683 Viyana Seferi (Campania Vienei din 1683)”, seri VII. No.2, TTKY, Ankara, 1941.

RESURSE ELECTRONICE SI SITE-URI ACCESATE.

<http://www.abkyol.nl/alevilik/muharremorucuveasure/index.html>, accesat miercuri, 18 august 2010, ora 17:40.

<http://www.crestinortodox.ro/diverse/1-septembrie-inceputul-anului-bisericesc-69708.html>, accesat joi, 2 septembrie 2010, ora: 20.00.

<http://www.habervar.net/kara-mustafanin-derisini-yuzmusler.html>, accesat joi, 2 septembrie 2010, ora: 17.12.

www.harghita.ro/rom/1/13/1302csikszek.html, accesat duminică, 5 septembrie 2010, ora 11:30.

<http://www.romanalibera.ro/actualitate/transilvania/sunetul-clopotelor-186066.html>, accesat luni, 6 septembrie 2010, ora. 06.30.

http://www.trakus.org/kods_bird/uye/?fsx=2fsdl17@d&tur=%DDzmir%20yal%FD%E7apk%FDn%FD,

<http://www.tumgazeteler.com/?a=1102822> , accesat joi, 19 august 2010, ora 16:40.

<http://www.vatankirim.net/bahcesaray/?p=60>, accesat miercuri, 18 august 2010, ora 17:25.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Hicri_Takvim#Hicri_takvimin_12_ay.C4.B1n.C4.B1n_T.C3.BCrk.C3.A7e_ve_Arap.C3.A7a_adlar.C4.B1 , accesat vineri, 3 septembrie 2010, ora: 10.30

http://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_kuşlar_listesi, accesat luni, 6 septembrie 2010, ora. 07.48;

http://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye_kuşlar_listesi, accesat luni, 6 septembrie 2010, ora. 07.43;

RĂCHITĂ ASLAN, Margareta, *Relațiile româno-turce. Türk-romen ilişkileri*, prezentare realizată cu ocazia celei de a 85-a aniversare a Republicii Turcia, Izmir, 2008 pentru recepția organizată de Consulatul onorific al Turciei în Cluj-Napoca. Un exemplar se găsește la Centrul de Turcologie și de Studii Orientale din cadrul Universității „Babes-Bolyai” din Cluj-Napoca.